

Wittgenstein korai és kései képfelfogásáról¹

LEHMANN MIKLÓS

Wittgenstein képfelfogása filozófiájának egyik olyan területét jelenti, amely két főművében jól tükrözi az időközben végbement szemléleti változást. E dolgozatban megkísérlem egymással szembeállítva bemutatni a *Tractatusban* és a *Filozófiai vizsgálódásokban* megjelenő képelméleti gondolatokat, bizonyos értelemben egymással szembesítve azokat az elgondolásokat, amelyeket a szerző maga is hasonlóan szándékozott előadni²; remélve, hogy ugyanakkor sikerül kiemelnem néhány apróbb, ám igen érdekes egyezést is. Gondolatmenetemet igyekszem gazdagon illusztrálni idézetekkel, melyek remélhetőleg kellőképpen alátámasztják a leírtakat.

Wittgenstein képfelfogása nem függetleníthető a nyelvről kialakított nézeteitől, sőt – különösen a *Tractatus* esetében – célravezetőnek tűnik, ha a képeket nem izoláltan, hanem kép-gondolkodás-logika-nyelv egységében látjuk. Néhány esetben zavart okozhat a *kép* fogalmának wittgensteini használata, ezért érdemes szem előtt tartani, hogy a *Tractatus* gyakran metaforikus

¹ Jelen tanulmány a T030037 számú OTKA-pályázat keretében készült.

² Feltehető, hogy a képelmélet egyike azon területeknek, melyeknek a *Tractatusban* kifejtett gondolatait Wittgenstein a *Filozófiai vizsgálódások* előszavában „súlyos tévedéseknek” ítéli. Eljárásunkat itt az is támogatja, hogy a filozófus első könyvét újraolvasva arra a következtetésre jut, hogy „*ama régi gondolatokat az újakkal együtt kellene megjelentetnem; hogy az újak csak régebbi gondolkodásmóddal szemben, s a régi háttére előtt kerülhessenek megfelelő megvilágításba.*” (*Filozófiai vizsgálódások*, 12. o.)

értelemben használja a fogalmat (bár, mint látni fogjuk, ez a metafora nagyon is jól meghatározható tartalommal telítődik), míg a *Filozófiai vizsgálódások* inkább köznapi értelmében alkalmazza.

A *Tractatus* fogalomhasználatára már a képeket tárgyaló fő részt megelőzően is találunk eligazítást. A világ természetére vonatkozó megállapítások arra is utalnak, hogy a világ szerkezetéből adódóan lehetővé teszi a tények leképezését.

„[ha a világnak nem lenne szubsztanciája,] (...) Akkor lehetetlen lenne valamiféle képet (igazat vagy hamisat) alkotni a világról.” (*Tractatus* 2.0211; 2.0212)

A világról képet alkotni annyit tesz, mint valamilyen módon leképezni a világ tényeit. A leképezés itt nem feltétlenül jelenti tényleges képek alkotását, hanem átfogóan jellemzi a gondolkodás, a kommunikációs és rögzítési rendszerek eljárását: a kép, a nyelv vagy a kotta, más-más formában ugyan, de egyaránt leképezi a világot, illetve annak egy adott részét. A kép egy átfogó médium, amely számunkra megjeleníti a valóságot – e megjelenítésnek a lehetősége pedig a világban adva van.

Ahhoz tehát, hogy a világról valamilyen ismerettel rendelkezünk, szükséges, hogy leképezzük azt. A leképezés olyan eljárás, amely lehetővé teszi a valósághoz való hozzáférést, és ezzel (feltételesen) megteremti a valóság megismerését.

„Mi képeket alkotunk magunknak a tényekről.” (2.1)

„A kép a valóság modellje.” (2.12)

Az elgondolás szerint tehát – és ez már túllép azon, hogy metafora legyen – konkrétan a képalkotás lesz a valóságról alkotott ismereteink megszerzésének, valamint azok rögzítésének, transzformációinak vagy kommunikálásának kizárólagos és alapvető eljárása: egyszerűen, a világhoz képekben férünk hozzá.³ A képalkotás azonban túl is lép ezen, amennyiben nem csupán a valóságot, hanem a lehetőségek terét jeleníti meg: egyaránt képet lehet alkotni a fennálló és a fenn nem álló körülményekről.⁴ Nyilvánvaló azonban, hogy nem mindenről lehetséges képet alkotni: a *Tractatus* utolsó paragrafus⁵ egyik lehetséges olvasata szerint a

³ Kanthoz hasonlóan itt is értelmetlen „magábanvalóról” beszélünk, hiszen a világ tények sokasága.

⁴ „A valóság összessége a világ.” (2.063) A tárgyak összes lehetőségükkel (lehetséges előfordulásukkal, egymással való lehetséges kapcsolataikkal stb.) adottak. „A kép lehetséges tényállást ábrázol a logikai térben.” (2.202)

⁵ „Amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell.” (7.) Kérdés, hogy a nyelvi leképezés lehetetlensége egyben minden leképezés lehetetlenségét jelenti-e. A kimondhatatlan vagy a transzcendens nyelven kívüli eszközökkel bizonyára közvetíthető, ezekben az esetekben azonban sérül a közölhetőség szigorú értelme és a leképezés szabálya.

leképezhető valóságon túl létezik egy megismerhetetlen világ, a transzcendens, az életproblémák, a kimondhatatlan világa; melyet a wittgensteini tág leképezésfogalom értelmében el tudunk *képzelni*, de nem tudunk *leképezni* – azaz, nem tudunk olyan képet alkotni róla, amelyet meg tudnánk ítélni.

A *Tractatus* képelmélete tehát már az első pillanatban egyben a megismerés általános elméletét is jelenti, melyben a leképezés az ismeretszerzés alapvető eszköze. Így a leképezés során kialakított képek a gondolkodás elemeit jelentik: a leképezés-elmélet előfeltevése tehát az, hogy az emberi gondolkodás lényegében képek felhasználásán alapszik.⁶

A valóság leképezésének folyamata az egyes valóság-elemek, a tárgyak, objektumok leképezésével kezdődik. A leképezésben az egyes tárgyak képelemekként jelennek meg, melyek egyaránt lehetnek konkrét képelemek, szavak vagy másmilyen jelek. Viszonyukban a képviselet, a megfeleltetés lényeges: a leképezési viszonyban a képelemek és a tárgyak egymáshoz rendelve jelennek meg. Alapvetően ezáltal lehet a kép a valóságról alkotott kép, hiszen a kép és a leképezett részei közvetlen megfeleltetésben állnak.

„A leképezési viszony nem más, mint a kép elemeinek és az objektumoknak egymáshoz rendelése.” (2.1514)

A képelemeknek és az objektumoknak ez a megfeleltetése egy olyan világot feltételez, melyben a tények és az entitások jól elkülöníthetően jelennek meg. A tények, vagy ahogyan a Wittgensteinhez közel álló Bécsi Kör határozná meg, az elemi, illetve *atomi* tények a wittgensteini világot Démokritosz atomokból álló, azok összekapcsolódása által felépülő és strukturálódó világához, valamint Leibniz monadikus elképzeléséhez teszi hasonlatossá, melynek leképezése megtartja az egységeket és azok szerkezetét. Wittgenstein maga is használja az elemi kijelentés fogalmát, mégpedig Carnaphoz hasonló értelemben: az elemi kijelentést a legegyszerűbb kijelentésnek tartja, amely nyilvánvalóan egy elemiényt képez le. Az elemi kijelentések nevek, azaz „egyszerű szimbólumok” meghatározásai; ezek a leképezés általános szabályá-

⁶ Érdemes megjegyeznünk, hogy mindez később a képi kultúra terjedésével különös jelentőséghez jut (és ezt feltehetőleg már Wittgenstein is érezhette, hiszen a *Tractatus* írása idején már kialakultak azok a nyomdai technikák, melyek lehetővé tették a képek olcsó terjesztését). Így nem meglepő, hogy hasonló szemlélet tükröződik napjaink képelmélettel foglalkozó írásaiban; ennek alátámasztására álljon itt egy jellegzetes példa Norbert Bolz 1993-as könyvéből: „Az emberek képekre vannak utalva, sőt, vágyódnak utánuk, mert a világot sehogyan másképp nem vehetik birtokukba, mint projekciókon keresztül. A gondolkodás produktív momentuma egy anticipációkból, kivetítésekből és emlékekből álló képi forgatag – játék a hasonlóságokkal és kontrasztokkal. A gondolkodás eszerint egy, az agyban lévő képsorozatokon végzett szelekciós eljárásraként ragadható meg.” (Bolz, 1993, 163. o.)

nak megfelelően közvetlenül a leképezett objektumokra utalnak, akárcsak a képelemek a képek esetében.⁷

A leképezés másik központi tényezője a leképezési forma. A képen az elemek meghatározott rendben követik egymást és kapcsolódnak egymáshoz, ezt pedig a tárgyak valóságbeli rendje szabja meg. A képen az elemek ugyanúgy viszonyulnak egymáshoz, mint az objektumok a valóságban:

„Az, hogy a kép elemei meghatározott viszonyban állnak egymással, azt jeleníti meg, hogy a dolgok így viszonyulnak egymáshoz.

A képelemeknek ezt az összefüggését nevezem a kép leképezési formájának.” (2.15)

Wittgenstein elképzelése ezen a ponton nagyon hasonlít a centrális perspektívát kidolgozó reneszánsz mesterek eljárására, akik a valóságos térbeli viszonyok rajzra való átfordítását nemegyszer egy négyzetrács vagy egy keret és kifeszített fonál segítségével oldották meg. A rács segít a viszonyok megőrzésében, a fonál pedig, végeit a megfelelő helyekre illesztve, kijelöli a lényeges pontok pozícióját.⁸ Érdekes módon Wittgenstein is, amikor képszerűen fogalmaz, igen hasonló leképezési eljárásra utal:

„Ezen hozzárendelések mintegy csápjai a képelemeknek, amelyekkel a kép érinti a valóságot.” (2.1515)

Hasonlóképpen, az élethűsége – azaz a kép és a valóság közti minél pontosabb megegyezésre – való törekvés a leképező eljárások közös törekvésének tekinthető, mely egyben értékelési kritériumot is állít azok elé. A kép akkor megfelelő, ha a leképezési forma és a valóság formája között izomorfia áll fenn, azaz a leképezés formája egyben logikai forma is.⁹ A logikai forma adja az ítélet lehetőségét, amely alapján egy képet igaznak vagy hamisnak ítéelhetünk; ha a kép megegyezik a valósággal, akkor igaz; ha nem, akkor hamis kép.

A nyelv szintén leképezi a világot, e leképezés pedig az imént leírttal azonos viszonyokkal és formával rendelkezik. Ahogyan „a kép nem más, mint elemeinek meghatározott módon való viszonya egymáshoz” (2.14), ugyanúgy „a kijelentésjel abban áll, hogy

⁷ „Az elemi kijelentés nevekből áll; nevek összefüggése, láncolata.” (4.22)

„A nevek az egyszerű szimbólumok; én egyes betűkkel ('x', 'y', 'z') jelzem őket.

Az elemi kijelentést a nevek függvényében írom fel, a következő formában: ' f_x ', ' $\varphi(x, y)$ ' stb.” (4.24)

⁸ Albrecht Dürer például 1525-ben adott ki egy könyvet a perspektíváról és az arányokról (mint a leképezés formájáról), melynek illusztrációi jól mutatják a kortárs mesterek eljárását.

⁹ „Aminek minden képben – bármilyen formájú is – közösnek kell lennie a valósággal avégett, hogy azt egyáltalán – akár helyesen, akár hamisan – leképezhesse, az a logikai forma, azaz a valóság formája.” (2.18)

benne elemei, a szavak, meghatározott módon viszonyulnak egymáshoz” (3.14). A mondat nem más, mint a kijelentésjel, amely a képhez hasonló egységet jelent a nyelvben. A mondatokban a nevek felelnek meg az egyes leképezett objektumoknak, a mondat pedig leírja a tényeket: valóságra való vonatkozásukat, a nevek közti viszonyokat Wittgenstein – képszerűen - nyilakkal jellemzi.

„(A nevek a pontokhoz, a kijelentések a nyilakhoz hasonlóak; a kijelentések értelemmel bírnak.)” (3.144)

A mondat elemei is, akár beszédben, akár írásban nyilvánulnak meg, a leképezés viszonyai szerint feleltethetők meg a valóság objektumainak.¹⁰ A mondatok tényállásokat állítanak elének („értelmük” az adott tényállás), maga a mondat pedig egy „kijelentésjel a világhoz való vetületi viszonyában” (3.12). A kijelentésjel értelmét (Satz-Sinn) a világhoz való vetületi viszonya adja. A kijelentés éppolyan leképezés tehát, mint a kép, melyben a tárgyakat nem képelemekkel, hanem jelekkel helyettesítjük: ez azonban egy olyan különbséget is nyilvánvalóvá tesz, amely inkább Wittgenstein későbbi írásaiban nyer nagyobb jelentőséget. A jelek esetében szükségszerűen értelmet kell tulajdonítanunk mind a kijelentésnek, mind elemeinek, ami a képelemek esetében nem szükségszerű, mivel a valóságra való vonatkozásuk közvetlenebb. A *Tractatus*-ban Wittgenstein nem foglalkozik az ebből adódó kérdéssel, amely a jelek értelmének eredetére kérdezne rá, megelégszik azzal, hogy a valóságra való vonatkozás, a „vetületi viszony” biztosít az értelemről. Ez egyenes következménye annak, hogy a nyelv leképezi a világot, ennyiben pedig képszerű ismervekkel bír:

„A kijelentés a valóság egy képe.” (4.01)

„A kijelentés csak annyiban állít valamit, amennyiben kép.” (4.03)

A nyelvi leképezés általános karakterét mutatja Wittgenstein egy visszatérő példája a kottaolvasásról. A partitúra a zenét képezi le, amennyiben az egyes hangjegyek megfeleltethetők a zenei hangoknak (és akárcsak a nyelvi jelek, önkényesen választottnak tekinthetők), a lejegyzett hangjegyek hangmagasságbeli különbsége, egymásrakövetkezésük szerkezete és a hangok hasonló szerkezete között izomorfia áll fenn.¹¹ Ez az általános leképező vi-

¹⁰ „A kijelentés érzékileg felfogható jeleit (hang vagy írásjeleket stb.) a lehetséges tényállás vetületeiként használjuk.

A vetítési módszer a kijelentés értelmének elgondolása.” (3.11)

¹¹ „Abban a tényben, hogy van olyan általános szabály, amelynek révén a zenész a partitúrából kiolvashatja a szimfóniát, s amelynek révén a hanglemezen levő rovásból a szimfónia, majd ebből az előbbi szabály szerint a partitúra helyreállítható – ebben rejlik e látszólag oly teljesen különböző jelenségek belső hasonlósága. És az említett szabály annak a vetítésnek a törvénye, amely a szimfóniát a hangjegyek nyelvébe vetíti

szony teszi lehetővé a világ bármilyen típusú kifejezését vagy leírását. Az írás esetében ezt Wittgenstein egy vázlatos történeti rekonstrukcióval is alátámasztja, amikor a betűírást a hieroglifaírásból eredezteti. A hieroglifák esetében igen jól kivehető az a leképező viszony, ami képszerűséget kölcsönöz az írásnak; a betűírásban ez ugyan rejtve marad, ám a „leképezés lényege” megőrződik.¹² Így az írás, folyamatosságot feltételezve, semmiben sem különbözik a képtől: eredete a kép, amely a leírt módon képezi le a valóságot, majd, bár a jelek leválnak a képről (elveszítik képi karakterüket), a leképező viszony megmarad képi formájában.

A leképezés tehát, úgy tűnik, áthatja a világról való gondolkodást azáltal, hogy közvetíti a valóságot. A képelemek a gondolkodás egységei – legyenek akár képi, akár nyelvi jellegű elemek –, melyeken gondolati aktusokat lehet végrehajtani. Bár pszichológiai terminusokkal Wittgenstein esetében óvatosan kell bánnunk, a leképezés egyfajta belső (mentális) világot látszik létrehozni. Ez a *Tractatus*-ban olyan átfogó világ, amely a leképezéssel cselekvő módon keletkezik, és nem kis szerepe van benne az emberi sajátosságoknak. A képek így egy világ képét közvetítik; egy hálózathasonlatosan, amely, ha kellő finomságú, és kellő pontossággal rögzíti a valóság szerkezetét, alkalmas a világ teljességének leképezésére.¹³ Az egyes leképezési momentumokból egy mozaikszerű világ áll össze, amely tartalmazza az összes lehetséges tényt, meghatározva, melyek a valóságban fennálló tényállások:

„Az összes igaz elemi kijelentés megadása teljesen leírja a világot. Teljesen leírja a világot, ha megadjuk az összes elemi kijelentést, s ezenfelül megadjuk azt, melyek közülük az igazak, és melyek a hamisak.” (4.26)

A *Tractatus* lényeges pontja, hogy a leképező viszonyt eleve adottnak veszi, így nem is foglalkozik annak eredetével. A leképezés lehetősége és a logikai forma a világban adva van, akárcsak

ki. Ez a hangjegyek nyelvéből a hanglemez nyelvére való fordítás szabálya.” (4.0141)

Érdemes megjegyeznünk, hogy mindez természetesen csak az analóg megközelítésben igaz. A digitális rögzítés – akár képekről, akár zenéről vagy esetleg írásról van szó – lehetetlenné teszi az ilyen leképezést és megfeleltetést.

¹² Vö.: *Tractatus*. 4.016

¹³ Vö.: *Tractatus* 6.341 és 6.342. Mint a jeni egyetem 1996-os *Bildstrukturen* című, a *Tractatus* képfelfogásával foglalkozó szemináriumán elhangzott, a leképezés világgép-alkotó funkcióval is rendelkezik, melyben lényeges a megismerő aktivitása. „Képeket készítünk, tevékenyen viszonyulunk a világhoz, és világgépeket vázolunk fel, melyek összhangban állnak egész sajátos mentalitásunkkal.”

(<http://www.hausarbeiten.mikro.net/data/philosophie/philowittgenstein-bildtheorie.htm>, 7.)

egy tetszőleges tény. A logika olyan segédeszközt jelent, amely alapvetően hozzátartozik a gondolkodáshoz, így a leképezésben biztosítja a megfelelő formát; ugyanakkor hozzátartozik a világhoz is, leírva annak „vázát”.¹⁴ Magáról a logikáról azonban nem sokat mondhatunk: alapvetően a tautológia formáját jelenti, amely közvetlenné teszi a viszonyt a leképezett objektum és a megfelelő képelem között. A logika nem is jeleníthető meg a leképezésben, hanem egyszerűen megmutatkozik, tükröződik benne, azaz inherens része. Ahogyan Klaus Niedermair jelzi, a logika „önmagáért beszél”, „önmagát mutatja meg”, lezárva ezzel azt a körbenforgást, amelyet a világ és a leképezett világ egymásra vonatkoztatása okoz.¹⁵ A logikai forma minden kijelentésben megnyilvánul, ugyanakkor a kijelentés nem szólhat a logikáról:

„A kijelentés nem ábrázolhatja a logikai formát, e forma tükröződik benne.

Ami tükröződik a nyelvben, azt a nyelv nem ábrázolhatja.

Ami maga fejeződik ki a nyelvben, azt mi nem fejezhetjük ki a nyelv által.

A kijelentés mutatja a valóság logikai formáját.

Megnyilvánítja azt.” (4.121)

Ezt a „tükröződést” Wittgenstein elégséges magyarázatnak tartja arra, hogyan lehet kölcsönösen is érthető egy leképezés (tekintve, hogy a közölhetőség érdekében a leképezési viszonyt kétirányú lehetőséget kell magában foglalnia). A logikai forma tehát a leképezésen és a világon túlmenően szükségképp közös emberi sajátosság is, mivel minden további nélkül garantálja a leképezés kommunikálhatóságát, azaz a leképezési viszony megfordíthatóságát: a képek (szavak, hangjegyek stb.) valóságra (tényállásokra, hangokra stb.) vonatkoztatását. Ezzel a leképezés túllép a szigorú értelemben vett képi jellemzőkön, mivel a leképezésben nem egy szubjektív nézőpontot, hanem univerzális jellemzőket alkalmaz. Úgy tűnik, Wittgenstein itt „rövidre vágja” a leképezés folyamatát, annak érdekében, hogy létrehozza annak univerzalitását és közvetlenségét.

¹⁴ „A logikai kijelentések a világ állványzatát (*Gerüst*) írják le, vagy jobban mondva, azt jelenítik meg.” (6.124) A *Gerüst* szó magyar megfelelője e kontextusban pontosabban adható vissza vázként, így a tanulmányban itt inkább ezt használtam (köszönet Neumer Katalinnak az észrevételért és tanácsért).

¹⁵ Niedermair elsősorban a nyelvről beszél, amikor az értelem előállítását önkényesnek, implicit módon önmagára vonatkoztatottnak tételezi. A körbenforgást az okozza, hogy egyrészt az értelmes mondatok az értelem-lehetőségek formalizálásának (aktualizálásának) eredményei, másrészt az értelem-lehetőségek az értelmes mondatok formalizálásának (virtualizálásának) eredményei. L. Klaus Niedermair: *Wittgensteins Traktatus und die Selbstbezügigkeit der Sprache*, ill. <http://www.info.uibk.ac.at/c108/c10803/traktat.html>

Ennek fényében már pontosabban meghatározhatjuk a *Tractatus*ban alkalmazott képfogalmat. A „klasszikusnak” nevezhető leképezési eljárás a képelemek és az objektumok közvetlen kapcsolatán alapszik, különös súlyt fektetve arra, hogy az egyes elemek viszonyai megfeleljenek a tárgyak viszonyainak. A leképezés ugyanakkor eliminálja a szubjektivitást, amennyiben a képkalkotás és a megértés feltételül egy általános, a gondolkodás és a világ jellemzőjeként meghatározott elvet állapít meg. Ez egy mechanikus leképezés: akárcsak a fényképezőgépben, ahol a képkalkotást a fény és a lencsék inherens fénytörési tulajdonságai határozzák meg, kialakítva a valóság kétdimenziós vetületét, a korai wittgensteini projekciós eljárásban szintén mechanikusan alakul ki a valóságról, illetve a lehetséges valóságról alkotott vizuális vagy nyelvi kép. E ponton természetesen megint a le nem képezhető, a transzcendens – és a szubjektum, akinek „életproblémáit még csak nem is érintettük” (*Tractatus* 6.52) – világába ütközünk.

Amikor Wittgenstein a húszas évek legvégén újra elkezdi filozófiával foglalkozni, feljegyzéseiben már kezdenek kirajzolódni azok a pontok, melyekben elutasítja a *Tractatus* képszemléletét. A távolodás azonban korántsem azonnal történik, azokat a feljegyzéseit, melyekből majd a *Filozófiai vizsgálódásokat* állítja össze, még többször átdolgozza. A *Tractatus* gondolatmenetéből eredeztethető momentumok gyakran visszatérnek az ebből az időből származó naplóbejegyzésekben, melyek feltehetőleg nagyban inspirálták gondolkodását.

Egy 1929-es feljegyzésében a filozófus érdekes történettel szolgál arra nézve, miként jutott korábban a leképezés-elmélet gondolatára.¹⁶ A feljegyzés jelentőségét azonban leginkább az adja meg, hogy egyben felteszi azt a kérdést is, amely gondolkodása gyűjtőpontjába kerül majd az elkövetkező években:

„Miként különbözik mármost egy ilyen bemutatás egy babákkal stb. való játéktól?”

A választ ekkor a jelentésben találja meg, melynek eredete ekkor lesz egyik központi témája; a bemutató-játék és a jelentés problémájának felvetése már egyaránt a szemléleti változást jelzi. A használat kérdése ekkor ugyan még nem fogalmazódik meg egyértelműen, ám Wittgenstein egyik következő megjegyzése már a *Filozófiai vizsgálódások* jól ismert példájával foglalkozik:

¹⁶ „A nyelv képelméletének gondolatára annak idején egy újságcikk juttatott, melyben leírták, hogy Párizsban egy közlekedési baleset törvényszéki vizsgálata során babákkal és apró omnibuszokkal mutatták be az adott balesetet. Miként különbözik mármost egy ilyen bemutatás egy babákkal stb. való játéktól? (Természetesen a jelentésen keresztül.) De az miben áll? (Egyesek azt mondanák: a hatásában, amely kizárólagosan a jelentése.)” (*Philosophische Bemerkungen*. In: Nedo, II, 279. o.)

„Azt mondhatnánk: A gondolkodás /a gondolat/ a cselekvés eszköze.

Olyan ez, mintha a nyelv szerszámosládájában az eljövendő használat számára készítenék elő szerszámokat. Hiszen egy szerszám bizonyos mértékig használatának /céljának/ leképezése is.”¹⁷

Az idézet jól példázza a gondolati átmenetet a leképezés- és a használatelmélet között. Jelzésértékűnek tekinthető abban az értelemben, hogy Wittgenstein ekkor láthatólag továbbra is megalapozottnak tartotta a leképezés fogalmának alkalmazását, azonban az adott keretek között megoldásra váró problémát jelenthetett számára a nyelvi jelek használata: a leképezés már nem a valóság egyes objektumaira irányul, hanem a jeleknek a társas érintkezésben való használatára.

Nem meglepő, hogy hamarosan kérdésessé válik a leképezési eljárás formája és módja, amely a *Tractatus*-ban még olyannyira egyértelműnek tűnt. Az egyes leképezési módok egyenrangúak, nem található köztük olyan, amely tulajdonságai folytán kitüntetett lenne.¹⁸ A leképezést ekkor valamely szabályhoz köti, amely, bár korábbi elméletének megfelelően a leképezésben nyilvánul meg, korántsem egyértelműen jelent egy bizonyos eljárást.

„Abban áll tehát a leképezés, hogy egy szabálynak megfelelően járunk el? De hogyan adjuk meg ezt a szabályt? – Miként lesz tudomásom e szabályról? Mi a kifejezése?

(...)

Nos, a leképezés folyamatát ténylegesen /valójában/ úgy írjuk le, hogy megadjuk a leképezendőt és a szabályt (tehát mint kb. 3, 7, 2, 5, 1 és a leképezés általános előírását).

Amikor azt mondom, hogy a leképezés folyamatát ezzel írnanék le, akkor csak azt értem, hogy sokféleségét ezzel adnánk meg. (A leírás 'intenciója' kimarad a játékból.)”¹⁹

A leképezés különböző eljárásai így már nem egyértelmű módszert jelentenek a megismerésben vagy a kommunikációban, ezért szükséges közelebbi meghatározásuk. Úgy tűnhet, a projekciós eljárások nagyjából tetszés szerint váltogathatók, de minden esetben meg kell mondanunk, milyen eljárást alkalmaztunk: képzeljük el például, hogy egy adott síkon található különféle geometriai alakzatokat úgy képezünk le egy másik síkra, hogy ott

¹⁷ Uo., 314. o.

¹⁸ „Adódik a kérdés: vannak-e kitüntetett, valahogyan különösen közvetlen módjai a leképezésnek? Azt hiszem, nem!

A leképezésnek minden módja egyenrangú.” (*Philosophische Bemerkungen*. In: Nedo, I, 4. o.)

¹⁹ *Bemerkungen*. In: Nedo, III, 40. o. Egy valamivel későbbi feljegyzés definíciószerűen ad választ a problémára: „(...) A leképezés általános törvénye e leképezési eljárás különös leírásának egy része kell legyen.” (Uo., 128. o.)

mindegyik körként jelenjen meg. Ekkor minden egyes alakzathoz más-más projekciós eljárást alkalmaztunk, és a második síkon megjelenő alakzatok semmit sem fognak mondani az eredeti alakzatokról. Wittgenstein ezt a valóság szubjektum-predikátum mondatokra történő leképezéséhez hasonlítja: ezek a mondatok jeladásunk módját jellemzik csak, de semmit nem mondanak az alapként szolgáló valóságról.²⁰ A szabály azon a ponton lép be, hogy megtettük az első vonást (vagy kijelöltük a nyelvi eszközt, jelet), a továbbiakban már elkötelezve kell követnünk a választott projekciós eljárást:

„A szavakat választani kell, ahogyan (ugyanebben az értelemben) a vonásokat választjuk, melyekkel egy testet képezünk le.”²¹

„Itt is (ábrázolás, leképezés) már az első vonásnál elkötelezve érzem magam – ez azt jelenti, hogy a leképezés nem önkényes. Néha azonban a kép csak ott kezdődik, ahol az elköteleződés kezdődik.”²²

A leképezés tehát mégiscsak rendelkezik olyan általános szabállyal, amely kivezet a projekciós eljárások sokféleségéből – ezáltal gondoskodik a projekciók megfordíthatóságáról, kommunikálhatóságáról. Az általános forma a másolás, melyben az eredeti példát, mintát jelent a másolat számára (ebből a szempontból pedig nem sokat változott a *Tractatus* szemlélete, hiszen a strukturális izomorfia hasonló viszonyt tételez fel a kép és a leképezett dolog között). A jellegzetes wittgensteini példa itt a vonalak ceruzával, rajzban történő másolása:

„Ha ceruzámat ettől a vonaltól (a mintától) hagyom vezetni, az olyan, mintha egy bizonyos mechanizmust kapcsolnék be a vonal és a kezem között. És ez a mechanizmus a leképezés általános szabályának kifejezése.”²³

Ez a mechanizmus egy más megfogalmazásban a másológép, melynek szerkezete az alkalmazott projekciós eljárás elvét tükrözi. Az elv itt sem magától értetődő, de mivel állandó és átlátható szabályt alkalmaz a másolás során, kellő biztosítékot jelent a leképezés megbízhatóságára. A másológép jó példa abból a szempontból is, hogy a leképezés elvét magában a leképezésben nyilvánítja ki (gondoljunk arra, hogyan kezelünk „fekete doboz”-szerűen egy mai másológépet, amikor kicsinyítünk vagy nagyítunk vele).

A leképezés problémájában új kérdésfeltevésnek tekinthető, hogy Wittgenstein rákérdez a képek (és szavak, illetve nyilvánvalóan más, leképezéssel előálló entitások) jelentésének megértésére. A képek megértése közvetlen: ha egy képet látunk, az

²⁰ *Philosophische Bemerkungen*. In: Nedo, I, 63. o., valamint *Bemerkungen zur Philosophische Grammatik*. Uo., IV, 239. o.

²¹ *Philosophische Bemerkungen*. In: Nedo, III, 172. o.

²² *Philosophische Bemerkungen*. Uo., 123. o.

²³ Uo., 128. o.

egyértelműen kinyilvánítja jelentését, mivel tárgyát mutatja meg,²⁴ ezzel szemben a nyelvi jelek, mondatok megértéséhez szükség van azok értelmezésére. Itt a kép a *Tractatus*hoz hasonlóan központi szerepet játszik:

„*Es ezt úgy értem: a nyelv végső soron mégiscsak minta és leképezés.*”²⁵

„*Így van ez: A nyelv (a beszéd) csak akkor érdekel minket, ha valamit ábrázol/leképez.*”²⁶

„*Ha a mondatokat úgy fogjuk fel, mint előírásokat modellek megalkotásához, még világosabb lesz képszerűségük.*”²⁷

A szavak megértésekor „egy kép lebeg a szemem előtt”, tehát bizonyos értelemben a szó egy képre utal. A mondatok megértése is gyakran tartalmuk elképzelését jelenti. A jelentés tehát az a kép, amelyre a nyelvi megnyilvánulás utal, megértéséhez pedig ezt a képet kell képzeletben megjeleníteni. Ez a kép azonban eleve többértelmű, mivel elképzelhető olyan eset, amikor, bár ugyanaz a kép van előttünk, a szó vagy a mondat használatában lényeges különbségek fedezhetők fel:

„*A megértés nem azt jelenti: egy képet látni, hanem egy képet egy bizonyos helyzetben.*”²⁸

Így tehát a nyelv közvetítette kép már nem olyan egyszerűen és egyértelműen utal tárgyára, mint ahogyan azt a *Tractatus* képelemélete feltételezte. A kép, lévén közvetlen érzéki élmény, kényszerít egy bizonyos értelmezésre, de amennyiben a nyelv is képet nyilváníthat ki, azok már nem a közvetlen érzéki élményre, hanem annak egy aspektusára utalnak. A nyelvi mondat közvetlenül utal a képre: ezzel kizárható, hogy a nyelv megértésében a nyelvek közti fordítás is szerepet játsszon. A mondatot nem kell lefordítanunk egy más (pszichológiai terminussal azt mondanánk: egy belső vagy mentális) nyelvre; a megértés abban gyökerezik, „ahogyan magát a mondatot látjuk” – azaz, ahogyan a mondat jelentését elképzeljük.²⁹ Éppen ez a képi karakter lesz az, ami garantálja a nyelvek közti átjárhatóságot, a fordíthatóságot: így, bár gyengébb értelemben, de érvényben marad a *Tractatus* azon tétele, mely szerint a leképezések a képi leképezésre vezethetők vissza. Ez a fordítás problémáján túlmenően megoldja a leképezések végtelen regresszusának kérdését, azaz egy olyan kérdést,

²⁴ Vö.: *Philosophische Bemerkungen*. In: Nedo, III, 192. o.

²⁵ Uo., 250. o.

²⁶ *Philosophische Bemerkungen*. In: Nedo, III, 249. o.

²⁷ *Philosophische Betrachtungen*. In: Nedo, II, 162. o.

²⁸ *Philosophische Bemerkungen*. In: Nedo, III, 197. o.

²⁹ „Egy mondat megértése nem eredhet egy másik nyelvben való leképezéséből. Sokkal inkább arról van szó, hogy lehetséges egy ilyen leképezés, és ennek abban kell gyökereznie, ahogyan magát a mondatot látjuk. Ahogyan a festett kép plasztikus leképezésének lehetősége abból ered, hogy plasztikusan látjuk.” (Uo., 187. o.)

amely a leképezés minta-jellege alapján tűnik elő. A minták sorában szükséges egy alapvető vagy választott minta, amely a többi eredetének tekinthető: ennek hiányában az első lépést minta hiányában kell megtennünk.³⁰ Mondhatnánk, döntenünk kell a leképezésről (gondoljunk csak vissza a leképezés formájáról és az „első vonásról” mint elköteleződésről imént leírtakra).

Wittgenstein feljegyzéseiben azonban ez idő tájt megjelenik egy másik gondolat is: a nyelv önállóságának, illetve a gondolkodásban játszott szerepének gondolata. A képek mondatokká alakíthatók (azaz, a korábbi viszony megfordítható), és ezek a mondatok jelenthetik a megértés kritériumát is:

„Gondoljunk egy képregény megértésére.

*Itt egyébként a megértés kritériumát abban látják, hogy a történetet a képek alapján szavakban el lehessen mondani.”*³¹

E helyen Wittgenstein ugyan vitatkozik a kritérium megfogalmazásával (hiszen korábbi megjegyzései alapján inkább a fordított viszony, a mondatok értelmének képszerűsége mellett köteleződéne el), de nyilvánvalóan foglalkoztatja a gondolat. Nem sokkal később azonban határozottan az ellenkező felfogást fogalmazza meg, amikor a mondatok értelmét vizsgálja:

„Igen, ami egy mondatot tartalommal tölt ki, az a nyelvben csak egy mondatban fektethető le. Es ha egy festett vagy plasztikus /adott/képben, akkor ez a kép egy mondat.”³²

Mindez arra utal, hogy Wittgenstein eleinte nem látja világosan a *Tractatus* leképezés-elméletének gyengéit. Kritikusan gondolja ugyan újra korábbi állításait, ám nem utasítja el őket; így nem is rajzolódnak még ki pontosan azok a gondolatok – bár nyomaikat könnyű felfedezni –, melyek majd a *Vizsgálódásokban* lényeges szakítást jelentenek képelméletének néhány korábbi központi elvével.

A *Filozófiai vizsgálódások* legelején, Augustinust idézve, Wittgenstein mintha korábbi önmagával vitatkozna. A szavak jelentésének tanulása Augustinus *Vallomásaiban* a szó kiejtéséből és egy rámutató gesztusból áll: a gyermek megtanulja, hogy a kiejtett szó a megmutatott tárgyra utal. A szavak így közvetlenül a tárgyakhoz kapcsolódnak, a szó megfeleltethető tárgyának (leképezi azt). A koncepciót Wittgenstein most sem tartja teljességgel

³⁰ „Így is: ha egy tényállást egy szabály szerint képezünk le, akkor annak így itt van a mintája. Nincs szükségem további mintára, amely megmutatná, hogyan folyik a leképezés, hogyan kell tehát az első mintát használni, különben szükségem lenne egy további mintára, hogy megmutassa a második használatát stb., és így a végtelenségig. Azaz, egy további minta semmit sem használ, egyszer mégiscsak minta nélkül kell cselekednem.” (Uo., 46. o.)

³¹ Uo., 185. o.

³² Uo., 297. o.

elhibázottnak, de álláspontja szerint csak valamilyen nagyon egyszerű nyelv írható le így: a nevek valóban a jelzett módon kapcsolhatók tárgyukhoz, ám az absztrakt fogalmak, univerzálék, érzelmek stb. megnevezései nem határozhatók meg egyszerű rámutatással vagy más gesztussal.³³ Igen beszédes hasonlatot alkalmaz, amikor a nyelv leképezés-elméletének eredetét kutatva így fogalmaz: „Egy *kép* tartott fogva bennünket” – azaz, a nyelv képszerű elképzelése önkéntelenül is a leképezést sugallja.³⁴ A korábbi leképezés-elmélet azonban nem csupán a nyelv területén bizonyul tévesnek, hanem hasonló változás történik a képek és más jelölőrendszerek tekintetében is. A közvetlen utalás – szűk körben – mindazonáltal megmarad úgy, hogy a később bevezetendő nyelvjátékok egy részét fogja képezni.

A sakk példája jól illusztrálja a változást: egy sakkbábura rámutatva és azt megnevezve még nem mondtunk semmit a bábu jelentéséről vagy szerepéről. A definíciónak a bábu játékbeli szerepét, használatát kell meghatározni (ami természetesen nem független a sakkjáték egészére vonatkozó ismeretektől), mintegy szabályokban rögzítve a lehetséges lépéseket, ütéseket stb.³⁵ Wittgenstein másik ismert hasonlata a szerszámoszláda, melyben szándékainknak megfelelő szerszámokat találunk az egyes munkafeladatok végrehajtására; ezen eszközöket pedig elsősorban használatuk jellemzi, kijelölve alkalmasságuk körét (a kalapáccsal pl. ütni lehet, így minden olyan feladat végrehajtására alkalmas, melyben ütősszerű erőt kell kifejteni).³⁶ E minta szerint változik meg a szavak jelentése is:

³³ „A jelentés fenti filozófiai fogalma a nyelv működéséről szóló primitív elképzelésben honos. De azt is mondhatjuk, hogy ez egy olyan nyelvről alkotott elképzelés, amely primitívebb a miénkénél.” (FV 2. §.)

³⁴ „*Logikai-filozófiai értekezés* 4.5: ‘A mondat általános formája: a dolog így és így áll’. – Ez a mondat abból a fajtából való, amelyet az ember számtalanszor ismétel. Azt hiszi, hogy újra és újra a természet követi, holott csak a forma mentén halad, amelyen keresztül a természet szemléljük. Egy *kép* tartott fogva bennünket. És nem tudtunk szabadulni tőle, hiszen benne rejtett a nyelvünkben, és úgy látszott, nyelvünk csak ezt ismétli kérlelhetetlenül.” (FV 114. és 115. §)

³⁵ „Ha valakinek megmutatják a királyt a sakkban és azt mondják: ‘Ez itt a király’, úgy ezzel nem magyarázzák meg neki a bábu használatát – hacsak nem ismeri már a játékszabályokat, kivéve ezt az utolsó meghatározást: a királybábu formáját.” (FV 31. §)

³⁶ „Gondolj a szerszámokra egy szerszámoszládjában: van benne kalapács, harapófogó, fűrész, csavarhúzó, mérőrúd, enyvesfazék, enyv, s vannak szögek és csavarok. – Amilyen különböző ezeknek a tárgyaknak a funkciója, olyan különböző a szavaké is. (És itt-ott vannak hasonlóságok.)

Összezavar persze bennünket a szavak megjelenésének egyformasága, amikor kimondva vagy írásban, illetve nyomtatásban szembekerülünk velük. A használatuk ugyanis nem áll ilyen világosan előttünk. Különösen akkor nem, ha filozofálunk!” (FV 11. §)

„... egy szó jelentése – használata a nyelvben.” (Vizsgálódások 43. §)

Az, ami ezen a ponton számításba kerül, a jelek önkényessége. A leképezés esetében a leképezési viszony és a leképezés formája kényszerítő erőként közvetlenül meg is határozza a jelet, ám a használat esetében mindez a jelhasználók önkényétől függ. A konkrét probléma, amely ezt világossá teszi, a jelek többféle használatának lehetősége. Bizonyos szavakat és mondatokat többféle értelemben lehet használni, még akkor is, ha kizárjuk a hangsúlybeli vagy a használatot kísérő gesztusokbeli különbségeket.³⁷ Éppen ez tehető felelőssé a szavak és mondatok olykor káros többértelműségéért, amellet, hogy, mivel azok használata nem teljesen átlátható, megértésbeli nehézségek támadnak.³⁸

A leírások, amelyek a leképezési elmélet keretei között a valóság meghatározott forma szerinti leképezései, a *Vizsgálódásokban* nem lehetnek a tények szóbeli képei, hanem olyan nyelvi eszközök, melyek meghatározott alkalmazásokra szolgálnak. A leírás nem teljes körű, inkább bizonyos aspektusok szerint teszi alkalmassá a jele(ke)t a nyelvbéli használatra.³⁹ Mivel a használat kerül előtérbe, már eleve más jellegű lesz a szavak értelmezése – a gondolkodás –, és a képek látása – ami állapot; azaz a nyelv aktív, dinamikus tevékenységet feltételez, míg a képalkotás, a *Tractatus* felfogásával ellentétben, statikus, eseményszerű.⁴⁰ Ez már önmagában elegendő ahhoz, hogy Wittgenstein elvesse a nyelvnek a képek mintájára történő leképezés-alapú elméletét – hiszen nyelv és kép e szempont szerint teljességgel különbözőek.

Ha a szavaknak képeket feleltetünk meg (bár, mint láttuk, ez csak a szavak egy szűkebb csoportjánál tehető meg), akkor, más-más projekciós módszert alkalmazva, egy adott szóhoz különböző használataiban különböző képek rendelhetők.⁴¹ Szó és kép között azonban közös elemnek tekinthető az önkényesség motívuma, hiszen a fogalom jelentéséhez önkényessége rokon a leképezési forma önkényességével (Wittgenstein példája itt a festési módok megválasztásának önkényessége).⁴² Bár egyes jelek rögzítése mégiscsak lehetségesnek bizonyul a leképezés által, a leképezés

„A nyelv – szerszám. Fogalmi szerszámok.” (FV 569. §)

³⁷Vö.: FV 21. §

³⁸Vö.: FV 122. §

³⁹Vö.: FV 291., 292. §

⁴⁰ (Az aspektuslátásról írva) „Valóban minden alkalommal valami mást látok, vagy csupán amit látok, másként értelmezem? Hajlamos vagyok az előbbit mondani. De miért? – Az értelmezés egyfajta gondolkodás, cselekvés; a látás pedig állapot.” (FV XI., 308. o.)

⁴¹ Vö.: FV 139, 140, 141. §. Felvetődhet, hogy ha ebben az értelemben használjuk a kép fogalmát, nem lenne-e helyesebb képzetekről beszélni. A kérdésben Wittgenstein egyértelműen fogalmaz: „A képzet nem kép, de egy kép megfelelhet neki.” (FV 301. §)

⁴² Vö.: FV XII., 329. o.

nem tud útmutatóul szolgálni a *Vizsgálódások* központi problémájában, a használatban.⁴³ Itt tehát fordított viszonyt találunk: nem a nyelvet lehet a képek, illetve a leképezés alapján leírni, hanem a nyelvhasználat mutatja meg a képek jelentésének, a képi ábrázolás mechanizmusának működését. A képek így annyiban lesznek hasonlatossá a szavakhoz, hogy a képelmélet központi problémájaként a képek használata, alkalmazása jelenik meg.

A képek alkalmazásának kérdésére adott válasz egyben Wittgenstein alkotói gyakorlatára is magyarázattal szolgál. Elvértve ugyan már a *Tractatus*-ban is használt néhány ábrát a tételek illusztrálására – bár itt nagyjából logikai vagy geometriai ábrázolások találhatók,⁴⁴ – később azonban meglehetősen sok ábrát illesztett írásaiába.⁴⁵ A képek alkalmazása annak érdekében történik, hogy a szavak és mondatok illusztrálását, jobb megértését szolgálják, bizonyos esetekben pedig konkrét tartalommal töltsék meg azokat. Bár a szavak vagy gondolatok elképzelésekor is egyfajta kép van előttünk, mégsem könnyű felismerni azok használatát, mert ehhez csak a hozzá kapcsolt nyelvi elemek adhatnak támpontot. A szöveg értelmezését tehát megkönnyítik a képek – miközben a kép csak bizonyos korlátozásokkal állhat önállóan, általában szövegbeli értelmezésre szorul:

„... de a kép nem több, mint illusztráció egy történethez. Egyedül belőle többnyire semmit sem lehet kikövetkeztetni; az ember csak akkor tudja, mit kezdjen a képpel, ha ismeri a történetet.” (FV 663. §)

A többértelmű ábrák megintcsak kellően szemléltethetik a problémát: a nyúl–kacsa-ábra egyes aspektusaira úgy irányíthatjuk a figyelmet, hogy felhívjuk a nézőt a nyúl vagy a kacsa szemlélésére, azaz a kép értelmezését így a szöveg irányítja; maga a látás

⁴³ „Nyelvünk először is egy képet ír le. Hogy mi történjék a képpel, hogy hogyan kell használni – ez homályban marad. De az azért világos, hogy ezt fel kell tárunk, ha meg akarjuk érteni az általunk használt kijelentés értelmét. A kép azonban mentesíteni látszik bennünket a munka alól; eleve utal egy bizonyos használatra. Így csinál bolondot belőlünk.” (FV VII., 268.o.)

⁴⁴ Érdekes mindenesetre, hogy az aspektuslátás gyökerei már ekkor felfedezhetők, mégpedig egy Necker-kocka képében, melyet az 5.5423-as tétel illusztrálására szánt, az alkotórészek viszonyainak szemléltetésére. Az ábra, bár geometriai természetű, lényegét tekintve a nyúl-kacsa-ábrához hasonlatos.

⁴⁵ A német Wittgenstein Társaság összegyűjtötte a Wittgenstein-hagyatékban fellelhető kb. 1300 grafikus ábrát, melyekből posztert állított össze. Az ábrák megtalálhatók a következő címen: www.phil.uni-passau.de/dlwg/graphischer_nachlass/graph_nachlass.html. Michael Biggs összeállításában pedig a Werkausgabe kötetekben szereplő kb. 450 ábrát találhatjuk, szöveghelyek megjelölésével és kulcsszavakkal ellátva a http://www.ul.ie/~philos/Ver_34/index.htm címen.

azonban tehetetlen, benne a kép egyszerűen másképp fog megjelenni.⁴⁶

A *Vizsgálódásokban* tehát a nyelv használat-felfogása visszahat a képekre is, melyeknek alkalmazásával egyben funkciójukat is meghatározza. A kérdésnek azonban van még egy aspektusa: míg a *Tractatusban* a képek és a nyelv egyenértékű leképezései lehettek a valóságnak, addig most a képek elkülönülnek a nyelvtől azért, hogy nem fordíthatók át nyelvi jelekké. A leírások a képek esetében tökéletlenül működnek (például azért, mert már említett többértelműségükből fakadóan az egyes alkalmazások különbsége csak a használati módokban nyilvánulhat meg, nem a leírásban), de a képek sem tudják a nyelvi elemeket kellően visszaadni (mint ezt az augustinusi nyelvtanulás példáján is láthattuk). A képek e kettős, részben autonóm, részben pedig nyelvre utalt felfogásából eredő problémákat Andreas Roser a *paradigmatikus képelfogással* látja áthidalhatónak. A Wittgenstein által használt képek alkalmazásukban rögzítettnek tekinthetők, így univerzális magyarázó eszközként jutnak szerephez⁴⁷; így lehetséges, hogy mint nem-nyelvi kiegészítő eszközök a szöveg megértésében segítséget nyújtsanak. A képek használata tehát lényegesen egyértelműbb, ami azt eredményezi, hogy nem részei lesznek a nyelvjátékoknak, hanem azok előkészítéséhez tartoznak.

A leképezés egyértelműségének és a használat többértelműségének divergenciájára elképzelhető egy olyan megoldás, amely a képeket, bár valamely konkrét szituáció vagy tárgykonfiguráció leképezésének tartja, központi jellemzőjüknek, látszólag éppen ellenkezőleg, azok használatbeli sokféleségét, a nem rögzített alkalmazást tartja. Ilyen koncepciót képvisel Martin Seel, aki a fotográfiákat vizsgálva a következő példával szolgál. Egy fénykép, amely egy kerti jelenetet (vagy inkább csendéletet) ábrázol gondozott fűvel, kerti bútorokkal stb., egyaránt lehet művészi kép, emlékkép, a kerti székeket gyártó cég reklámja vagy bizonyíték egy bűnügy nyomozati eljárásában. A használat minden esetben más, sőt, bizonyos aspektusváltás történik az egyes használatokról való átváltásokkor: hol a székek harmonikus elrendezésére figyelünk, hol a tartósságukra és használhatóságukra (pl. összecsukható), de észrevehetjük, hogy az egyik előtt dulakodás nyoma látszik a fűben, a szék pedig kissé megbillent. Seel a fényképeket a tulajdonnevekhez hasonlítja: az ábrázolt tárgykonfiguráció nem szituációfüggetlen, hanem szituációátfogó, azaz, bár minden esetben ugyanolyan módon jelenik meg, a konkrét értelmezést az adott használat határozza meg. A képek leírások nyitott halmazának tekinthetők, melynek elemei a használatbeli lehetőségek

⁴⁶ L. 14. lábjegyzet.

⁴⁷ Andreas Roser: Gibt es autonome Bilder? *Grazer Philosophische Studien* 52. 9–43. o., 1. különösen 40–41. o.

szerint különülnek el (nyitott halmazok, mivel sosem teljes körűen rögzítik lehetséges használataikat).⁴⁸

A képek így egyaránt tekinthetők a nyelvtől vagy értelmezéstől függetleneknek (hiszen minden esetben ugyanaz a kép jelenik meg), és a nyelvre utaltnak (mivel az értelmezéshez, a halmaz konkrét elemének kijelöléséhez szükséges lehet a nyelvi utalás). Roser és Seel koncepciói, bár átmentenek néhány jellemzőt a *Tractatus* leképezés-elméletéből, alapvetően inkább a *Vizsgálódások* gondolatait használják fel, a használatelmélet eltérő értékelésével.

Wittgenstein korai és kései nyelvfelfogása nagy vonalakban a következő változásban ragadható meg: míg a *Tractatus* a képek felől közelítve, a leképezést teszi a nyelv alapjává is, addig a *Vizsgálódásokban* a nyelv használat-elmélete hat vissza a képekre. Ez egyben azt is feltételezi, hogy a korai közvetlen leképezés helyébe problematikusabb eljárás, a jel és jelölt közötti megfeleltetés, a jelentés kerül, amely magyarázatra, értelmezésre szorul – ezt teszi meg Wittgenstein a jelhasználat általános leírásában.⁴⁹ Ami közös: a szabálykövetés. A leképezés során a leképezés formája kijelöl egy eljárást, amelyet végig követni kell (ez a *Tractatusban* a logikai forma szerepében univerzális eljárást jelent); a nyelv pedig feltételezi a nyelvhasználat szabályszerűségeit. Az eltérő felfogások azonban még egy lényeges pontra felhívhatják a figyelmet: mint jeleztük, a leképezés mint a nyelv, képalkotás stb. általános eljárása a *Tractatusban* a megismerés kérdésére teszi a hangsúlyt azáltal, hogy a leképezést minden megismerő cselekvés alapjaként állapítja meg; ezzel szemben a *Vizsgálódások* használatelmélete a nyelvet és vele párhuzamosan a képet is mint az illusztráció anyagát elsősorban a kommunikatív cselekvés eszközeként tekinti, melynek szerepe a közlés – csak másodsorban jelenti a világhoz való hozzáférés eszközét.

Irodalom

Bolz, Norbert: *Am Ende der Gutenberg-Galaxis: die neuen Kommunikationsverhältnisse*. Fink, München, 1993.

Niedermaier, Klaus: *Wittgensteins Tractatus und die Selbstbezüglichkeit der Sprache*. Lang, Frankfurt a. M., 1987.

Roser, Andreas: Gibt es autonome Bilder? *Grazer Philosophische Studien* 52. 1996/1997. 9–43. o.

Seel, Martin: Fotografien sind wie Namen. *Deutsche Zeitschrift für Philosophie* 1995/3. 465–478. o.

⁴⁸ Martin Seel: Fotografien sind wie Namen. *Deutsche Zeitschrift für Philosophie* 3/1995. 465–478. o.

⁴⁹ Egy metaforát alkalmazva mondhatnánk, hogy míg a korai Wittgenstein analóg eljárást feltételezett a leképezés során, addig később egy digitális eljárás felé mozdult el.

Lehmann Miklós

Wittgenstein, Ludwig: *Logikai-filozófiai értekezés.* Akadémiai, Budapest, 1990.

Wittgenstein, Ludwig: *Filozófiai vizsgálódások* Atlantisz, Budapest, 1992.

Wittgenstein, Ludwig: *Wiener Ausgabe* (hg. Nedo, Michael) I–IV. Springer, Wien, 1994–1995.